

Հանուն միասնության

Տարիներ առաջ գերազանցապես մամուլի միջոցով հասարակական լայն արձագանք գտավ գիտության թեկնածու Արմեն Այվազյանի դոկտորական ատենախոսության պաշտպանությունը ՀՀԳԱԱ պատմության ինստիտուտի մասնագիտական խորհրդում: Պաշտպանության անհաջող ավարտը շատերի կողմից մեկնաբանվեց, թե վրեժ է լուծվում ատենախոսից ամերիկյան հայագետների իր «Հայաստանի պատմության լուսաբանումը ամերիկյան պատմագրության մեջ /քննական տեսություն/» /Երևան, 1998/ գրքում քննադատելու համար: Թվում էր, թե 5-6 տարի առաջ աղմկոտ այդ իրադարձությունը պատմության գիրկն անցած երևույթ է դարձել:

Սակայն սույն տարվա սկզբից ԱՄՆ մի շարք ընկերություններ, կազմակերպություններ, հիմնականում երիտասարդական, ինտերնետի միջոցով հավաքելով հազարավոր ստորագրություններ, էլեկտրոնային փոստով բազմիցս դիմել են Հայաստանի Հանրապետության պատկան մարմիններին, այդ թվում Գիտությունների ազգային ակադեմիային: Նրանք պահանջում են միջամտել և շրջանառությունից հանել Ռիչարդ Հովհաննիսյանի խմբագրությամբ 1997 թ. ԱՄՆ-ում անգլերենով հրատարակված հայ ժողովրդի պատմության երկհատորը: Նրանք սուր կերպով քննադատում են երկհատորի հեղինակներին Ա.Այվազյանի գրքում կատարված վերլուծումների ու դիտարկումների հիման վրա: Այդ ոգով նաև հատուկ ֆիլմ են թողարկել նրանց մասին:

Հակառակ կողմից Ռ.Հովհաննիսյանը դիմել է տարբեր երկրների հայագիտական կենտրոնների, առանձին մասնագետների և ժողովել իր դիրքերը պաշտպանող հարյուրից ավելի կարծիքներ:

Հայագիտության և հասարակական գիտությունների բաժանմունքը ֆիլմին ծանոթանալուց հետո ստեղծեց հանձնաժողով՝ երկհատորյակում բարձրացված հիմնախնդիրներն ուսումնասիրելու և դրանց վերաբերյալ կարծիք ներկայացնելու նպատակով: Բաժանմունքի նիստում քննարկվեց հանձնաժողովի կարծիքը: Արվեցին դիտողություններ մեծ մասամբ այն ուղղությամբ, որ գրքի հեղինակների կատարած աշխատանքի դրական կողմերն անտեսված են: Հանձնաժողովին հանձնարարվեց դիտողությունների հաշվառմամբ վերամշակել կարծիքը: Այդ ընթացքում կայացավ /2009 թ. ապրիլի 21-ից 23-ը/ ԳԱԱ տարեկան ընդհանուր

ժողովը, որին մասնակցում էին նաև Ակադեմիայի արտասահմանյան անդամները: Բաժանմունքի ընդհանուր ժողովի հատուկ նիստում ելույթ ունեցավ Ռ.Հովհաննիսյանը՝ նշելով, որ իր խմբագրած երկհատորում արտահայտված է առանձին հեղինակների հին տեսակետները, քանի որ գիրքը շարադրվել է 10-15 տարի առաջ: Նա ընդգծեց, որ ընդդիմախոսները գիտական հարցերը քաղաքականացնում են: Բացի այդ՝ նկատի չեն առնում այն հանգամանքը, որ Հայաստանում և Սփյուռքում շատ երևույթների, այդ թվում և գիտական հարցերի նկատմամբ տարբեր մոտեցումներ կան: Հայաստանի գիտնականների պատկերացմամբ ընդհանրացնող աշխատությունների խմբագիրները պատասխանատվություն են կրում տվյալ ուսումնասիրության ամեն մի տողի համար և այդ սկզբունքով էլ խմբագրում են գրքերը: Ամերիկայում, ընդունված կարգի համաձայն, խմբագիրն իրավասու չէ փոխելու հեղինակի տեսակետները:

Քննարկման ընթացքում բաժանմունքի որոշ անդամներ համաձայն չէին խմբագրի հետ, իսկ արտասահմանյան հայագետները հակառակ դիրքորոշում ունեին՝ պաշտպանում էին Ռ.Հովհաննիսյանի մոտեցումները և մերժում այդ հարցում վարչական միջամտությունը::

Հարկ է նշել, որ ամերիկյան պատմաբանների սխալ դրույթները առավել կամ նվազ չափով քննադատում են Հայաստանի բոլոր պատմաբանները: Սակայն դա արվում է նրանց թույլ տված սխալները վերացնելու, նրանց մեր շարքերում պահելու, արտերկրի հայագետների հետ ընդհանուր ճակատ կազմելու և միասնաբար աշխատելու նպատակով: Ա.Այվազյանը և նրան հետևողները քննադատությունը վարում են նրանց մերժելու, օտարելու եղանակով, որը հանգեցնում է հայրենիքի և արտասահմանի մասնագետների միջև պատմեշ ստեղծելուն:

ՀՀԳԱԱ ղեկավարությունը և բաժանմունքի բյուրոն, համոզվելով, որ իրապես անջրպետ է ստեղծվում հայրենիքի և Սփյուռքի պատմաբանների միջև, որոշեց հարցը հանել քննարկումից: Բավարարվել նրանով, որ գրքի խմբագիրը ծանոթացավ հանձնաժողովի նախնական կարծիքին, և այդ խնդրի վրա հրավիրվեց Սփյուռքի մասնագետների ուշադրությունը:

Նկատի առնվեց այն առանցքային պարագան, որ աշխարհաքաղաքական բարդ, Հայաստանի համար ստեղծված դժվարին պայմաններում միջազգային մարտահրավերներին դիմակայելը հրամայական պահանջ է առաջադրում միավորված ու միասնական լինելը Սփյուռքի հետ: Սփյուռքի ներուժի ներգրավումը,

նրա հետ հոգևոր-ազգային միասնությունը հայոց պետականության ամրապնդման ու զարգացման հիմնական երաշխիքն է: Այդ առումով միանգամայն արդարացված էր արտերկրի հայության հետ սերտ ու համակողմանի համագործակցություն իրականացնելու նպատակով Սփյուռքի նախարարության ստեղծումը:

Հայագիտությունը՝ իր բոլոր ճյուղերով, ժողովրդի հոգևոր ժառանգությունը պահպանող, ազգային ինքնությունը մարմնավորող անփոխարինելի գործոն է: Հետևաբար, Սփյուռքի մասնագետների հետ համագործակցված աշխատելը խորապես իմաստավորված է: Մինչև այժմ օրակարգում է մնում 2003 թ. սեպտեմբերին հայագիտական առաջին միջազգային համաժողովի ընդունած որոշումը համաշխարհային չափանիշներով հայագիտության զարգացումը խթանելու համար հիմնադրամ և հայագիտական միջազգային կենտրոն ստեղծելու վերաբերյալ: Կենտրոնին վերապահվում էր համաշխարհային չափանիշներով հայագիտության բնագավառում կատարվող աշխատանքների համակարգումը:

Թվում էր, թե հանուն միասնության՝ ԳԱԱ բաժանմունքի լայնախոհ մոտեցմամբ կատարած քայլով կարելի էր բավարարվել, հարցը փակված համարել: Սակայն բաժանմունքի որոշմանը իրազեկ դառնալով՝ քաղաքական գիտությունների դոկտոր Ա.Այվազյանը ինտերնետի միջոցով շրջանառության մեջ դրեց տակավին 2005 թ. սեպտեմբերին հրատարակած «Հայագիտության զարգացման ռազմավարությունը փոփոխվող գիտական միջավայրում» խոսուն վերնագրով ծավալուն /157 էջ/ նյութը, որում ընդգրկված են գերազանցապես մամուլի արձագանքները իր ատենախոսության պաշտպանության առիթով, իր գրքի և հայագիտական հարցերի հետ կապված հրապարակումներ:

Արժարժվող հարցերի մեջ պարզություն մտցնելու, մեր միջև եղած ներքին, անպտուղ բանավեճերը մարելու հույսով անհրաժեշտ համարեցի համակողմանի անդրադառնալ քննարկվող հիմնախնդիրներին, մանավանդ որ անմիջական առնչություն են ունեցել դրանց:

Ա.Այվազյանի աշխատության առաջին 40 էջը նվիրված է հայագիտության զարգացման գիտատեսական խնդիրներին: Հայագիտությունը նա իրավամբ համարում է հասարակագիտական առարկա: Դիշտ կերպով նշում է, որ ինչպես հայագիտությունը, այնպես էլ հասարակագիտական մյուս առարկաները մշտապես պահանջ ունեն պետության հովանավորության, նրա կողմից

ֆինանսավորման: Հայագիտությունը իրավացիորեն դիտում է որպես պաշտպանական համակարգ: Յույց է տալիս հայագիտության կարևոր առաքելությունը նաև որպես ինքնապաշտպանական համակարգ: Շեշտում է հայագիտության կրթադաստիարակչական, քաղաքական ու գաղափարախոսական կարևոր նշանակությունը: Հայագիտության զարգացման հին ու նոր խոչընդոտները ենթավերնագրից /էջ 10/ անցնում է Հայաստանի և արտասահմանի հայագիտության և առանձին հայագետների հայացքների բնութագրմանը, ավելի ճիշտ՝ քննադատությանը:

Հենվելու եմ միայն Ա.Այվազյանի հրատարակած նյութերի վրա՝ վկայակոչելով նրա՝ վերը հիշատակված աշխատանքի էջերը:

Հեղինակը նշում է, որ խորհրդային շրջանում հայագիտությունը հաջողությունների է հասել, սակայն հետագա վերլուծումներով, փաստորեն, ի չիք է դարձնում այդ նվաճումները: Նա գտնում է, որ հայագիտությունը գլխավորվել է Լենինգրադից և Մոսկվայից, այն չի ունեցել ինքնուրույն, ազգային դիմագիծ: «Այդ ամենը, – գրում է Ա.Այվազյանը, – թույլ չտվեց խորհրդային հայագիտությանը հասնել ազգային շահերի գիտակցման վրա խարսխված՝ ինքնուրույն գիտական դպրոցի մակարդակին» /էջ 17/: Այսպիսի եզրահանգման կարող է գալ խորհրդային շրջանի հայագիտությանն ու նրա ստեղծագործական ձեռքբերումներին անտեղյակ անձնավորությունը միայն: Ի դեպ, Մոսկվան և Լենինգրադը ոչ թե գլխավորել, այլ եղել են կադրերի պատրաստման դարբնոց ոչ միայն հայագիտության, այլ նաև մյուս գիտությունների համար: Բավական է թեկուզ նշել, որ Լենինգրադում են մասնագիտացել նշանավոր պատմաբաններ Բաբկեն Առաքելյանը, Գագիկ Սարգսյանը, Հարություն Մարտիրոսյանը, Գևորգ Տիրացյանը, Հրաչ Բարթիկյանը, Մանվել Զուլալյանը և շատ ուրիշներ: Ինչ խոսք, կուսակցական վերադաս ատյաններից պահանջվում էր մարքսիստական ոգով ներկայացնել հայագիտությունը, իսկ մասնագետները, որպես կանոն, հրապարակավ չհակադրվելով հանդերձ, փաստական նյութի ճնշման տակ ջանում էին չշեղվել գիտականությունից: Հայաստանի խորհրդային շրջանով և կուսակցության պատմությամբ զբաղվողներն էին հատկապես ենթարկվում գաղափարական պարտադրանքին: Մյուս բնագավառներում հայագիտությունը՝ իր բազմաթիվ ճյուղերով, զարգանում էր: Գաղափարախոսական գործոնը, ինչ խոսք, կարող էր և խոչընդոտում էր, բայց ոչ երբեք կանխում հայագիտության՝ որպես գիտական առանձին ուղղության շարունակական զարգացման ընթացքը:

Ա.Այվազյանը ամերիկյան հայագիտությունը դիտում է որպես կեղծ հայագիտություն, որը ստեղծվել և զարգացել է սառը պատերազմի տարիներին, ժառանգել է եվրոպական արևելագիտության ավանդույթները, առաջնորդվել «գերտերությունների աշխարհաքաղաքական շահերով» և միշտ էլ եղել «թուրքամետ, ռուսատյաց, և ամանցյալ կերպով, հայատյաց» /էջ 11/:

Նա «Հայաստանի հայագիտությունն այսօր» ենթավերնագրի տակ միակողմանի ու խեղաթյուրված է ներկայացնում իրավիճակը: Դրանում համոզվելու համար ծանոթանանք 10 կետից բաղկացած նրա բնութագրումներին:

«Հայաստանի հայագիտությունն այսօր տխուր կացության մեջ է, – գրում է Ա.Այվազյանը: – Այն՝

1. գուրկ է միասնությունից և չունի ներքին համերաշխություն,
2. բերված է խիստ հատվածական, կոտորակված մի վիճակի, երբ նույնիսկ միևնույն ինստիտուտի աշխատակիցներն ու աշխատանքային խմբերը միմյանց հետ գործնական կապեր չունեն,
3. գործում է առանց զարգացման ընդհանուր հայեցակարգի,
4. հայագիտական առանձին կառույցների աշխատանքները չեն կոորդինացվում,
5. հայագիտության զարգացումը չի ծրագրվում ու համադրվում՝ իր առաջնահերթություններով, ուղղություններով, թեմատիկայով, եղանակներով: Ավելի ստույգ՝ այժմ հայաստանյան հայագիտությունն աստիճանաբար ենթարկվում է ամերիկյան «հայագիտության» ռազմավարական ծրագրավորմանը»:

Վեցերորդ կետում, նշելով, որ չունի ղեկավարություն, ավելացնում է. «ընդհակառակը, հայագիտության ղեկավարության վերին և միջին զգալի շերտեր կոռումպացված են և բարոյազրկված»:

Յոթերորդ կետում նշում է երիտասարդ մասնագետներ պատրաստելու դժվարությունների մասին, ութերորդ կետում շարունակում է. «Հայագետներից շատերը վերցված են արևմտյան աշխարհաքաղաքական շահեր հետապնդող կեղծ-հայագիտական կառույցների հովանավորության տակ»: Այնուհետև նշում է.

- «9. չունի պետական կամ ազգային լուրջ հովանավորություն,
 10. անհաղորդ է ազգային արժանապատվության պաշտպանության հույժ կարևոր խնդրին» /էջ 18–19/:
- Ավելորդ է հանգամանորեն անդրադառնալ նշված հարցերին և ցույց տալ, որ, մեղմ ասած, աղավաղված է ներկայացված

հայագիտության իրական վիճակը: Միայն նշենք, որ ՀՀ գիտությունների ազգային ակադեմիայի համակարգում ինստիտուտների աշխատակիցները համերաշխ ու համագործակցված են աշխատում: Ինստիտուտներն ունեն մշակված ռազմավարական ծրագրեր, որոնք ներդաշնակվում են հայագիտության և հասարակական գիտությունների բաժանմունքում: Այդ հայեցակարգային ծրագրերը մշակողները ոչ միայն որևէ կապ չունեն, այլև ամենևին տեղյակ չեն ամերիկյան հայագետների ռազմավարությանը, անգամ եթե նրանք այդ ունեն: Անլուրջ է խոսելը ամերիկյան հայագետների հովանավորությունից օգտվելու, կոռումպացված լինելու և մյուս հարցերի մասին:

Հայաստանի այն գիտնականներն ու գործիչները, որոնք անկողմնակալ կարծիք են հայտնում ամերիկյան հայագիտության մասին, ենթարկվում են Ա.Այվազյանի խիստ քննադատությանը: «Կեղծ հայագետների թելադրած նույն գաղափարները քարոզում էին նաև ՀՀ ԳԱԱ որոշ պաշտոնյաներ, – գրում է Ա.Այվազյանը, – այդ թվում ԳԱԱ արևելագիտության ինստիտուտի տնօրեն Նիկոլայ Հովհաննիսյանը»: Այսպիսի բնորոշում տալուց հետո մեջ է բերում գիտության հարցերին տնօրենի, մեր կարծիքով, միանգամայն ճիշտ մոտեցման հետևյալ խոսքերը. «Ինչ վերաբերում է Սփյուռքի և հայաստանյան գիտնականների միջև վերջին տարիներին եղած տարաձայնությունների խնդրին, կարծում եմ, բնավ պետք չէ կենտրոնանալ դրա վրա: Ըստ իս, դրանք ոչ թե տարաձայնություններ են, այլ տարբեր մոտեցումներ գիտության ամենատարբեր հիմնահարցերի վերաբերյալ: Քանի որ հայագիտությունը գիտություն է, բնականաբար այստեղ էլ կան տարբեր կարծիքներ ու տեսակետներ: Բայց դրանք վերածել տարաձայնությունների ու բաժանարար գիծ դնել մեր և Սփյուռքի հայագետների միջև՝ մեծ վրիպում է» /էջ 30/:

Ա.Այվազյանը նույն ձևով քննադատում է պետական և քաղաքական գործիչներ, կրթության և գիտության նախկին նախարար Լևոն Մկրտչյանին և ԱՄՆ-ում ՀՀ նախկին դեսպան Արման Կիրակոսյանին նրանց հետևյալ հարցադրումների համար: Ազգային ժողովի կրթության, գիտության և մշակույթի հանձնաժողովի խորհրդարանական լսումների ժամանակ Լ.Մկրտչյանը ժխտել է երկու կողմերի միջև եղած «խորը հակասությունների գոյությունը» և շեշտել, «թե հայրենի և սփյուռքահայ հայագետները “բոլորն էլ հայրենասերներ”» են /էջ 30/:

Հարվարդի համալսարանում կայացած գիտաժողովի իր խոսքում Ա.Կիրակոսյանը դրվատել է ամերիկյան հայագետների՝ պատմաբանների, լեզվաբանների, գրականագետների, արվեստագետների ակնառու հաջողությունները և հորդորել հայաստանյան և ամերիկյան հայագետների միջև անառողջ վեճը լուծել բարեկամաբար /էջ 31/:

Պարոն Ա.Այվազյանը հայրենիքի և արտերկրի հայագետներին ուսուցողական քննադատությամբ չի բավարարվում, ընդլայնում է շրջանակները: Հայաստանի կառավարությանը մեղադրում է մտավորականության «գեղծումները» անուշադրության մատնելու և իրեն չպաշտպանելու մեջ: «Արդյոք երբևէ Հայաստանի կառավարությունը, – գրում է նա, – փորձ արե՞լ է իր լծակները օգտագործել՝ հայոց պատմության և մշակույթի շերտերի ամբողջական գեղծումները կանխելու համար: Կամ փորձ արվե՞լ է գոնե բարոյապես սատարելու այն հայ մասնագետներին, ովքեր համարձակվել են ինքնուրույն քննադատել անդրօվկիանոսյան «հայագետներին»»/էջ 20/: Կառավարական մարմիններին ճիշտ կլիներ հանդիմանել հակառակ կողմից: Ինչո՞ւ կարգի չի հրավիրում այն մասնագետներին, որոնք սեպ են խրում հայրենիքի և Սփյուռքի հայագետների միջև:

Ապա Ա.Այվազյանը ընդլայնում է դիտողությունների շրջանակը: Հիշատակելով Պարսից ծոցը արաբական երկրների կողմից Արաբական ծոց անվանելու փորձերը իրանական կառավարության կողմից կանխելու փաստը՝ նա եզրակացնում է. «Գալով մեզ՝ ցավով նկատենք, որ հայության ո՛չ պետական, ո՛չ քաղաքական, ո՛չ էլ գիտական կառույցները բողոքի մմանատիպ որևէ փորձ դեռևս չեն արել այն բացահայտ ոտնձգությունների հանդեպ, որոնց ենթարկվել ու ենթարկվում են հայոց պատմությունն ու մշակույթը» /էջ 23/:

Ա.Այվազյանի տեսադաշտից դուրս չի մնում նաև եվրոպական հայագիտությունը: Այստեղ նրա հարվածների թիրախ է դառնում պրոֆ. Լևոն Զեքիյանը: Վերջինս 2004 թ. Վենետիկում կազմակերպել է գիտաժողով՝ «Հայերն ու թուրքերը պատմության մեջ: 1000 տարվա վաղեմության հարաբերություններ» վերնագրով: Քննադատը միտում է տեսնում անգամ այն բանի մեջ, որ գիտաժողովի հայ 4 մասնագետի /Լ.Զեքիյան, Ռ.Գևորգյան, Իվ Թերնոն, Ռ.Սաֆրաստյան/ դիմաց հրավիրվել է թուրք 6 մասնագետի, և հայկական կողմից եղել է ընդամենը մեկ զեկուցում: Ամտեղյակ ընթերցողի միտքը պղտորելու միտումով գրում է. «Կարծում ենք, ակնհայտ է կապը Զեքիյանի Թուրքիա կատարվող

հաճախակի այցերի և նրա կազմակերպած վեներիկյան «գիտաժողովի» միջև /ի դեպ, Ջեքիյանը ծառայել է թուրքական բանակում, Թուրքիայում էլ պաշտպանել իր դոկտորականը/» /էջ 40: Մեկ այլ տեղում ավելի պարզ է շարադրում իր միտքը. «Պետք է նկատել նաև, – գրում է նա, – Լ.Ջեքիյանի հայացքները Հայաստանի և Սփյուռքի մասին ունեն հստակ հակահայաստանյան բնույթ, իսկ նրա կապերը Թուրքիայի հայագիտական կենտրոնների հետ չափազանց սերտ են ու սիրալիր» /էջ 25/: Հայագետին հայրենադավ որակելու համար բավարար հիմքեր, լուրջ կովաններ պետք է ունենալ: Ա.Այվազյանը զարմանք հարուցող եղանակով է փորձում հիմնավորել իր այդ ծանր մեղադրանքը: Նա նույն էջում /տողատակ/ նշում է, թե «Իտալիայում... ուսումն ավարտած և Հայաստան վերադառնալ պատրաստվող մի ուսանողի՝ Ա.Ք.-ին, Ջեքիյանը խորհուրդ էր տվել մնալ արտասահմանում, քանի որ, իր համոզմամբ՝ “Հայաստանը առաջիկա 10–15 տարվա մեջ կործանվելու է, ուստի անհրաժեշտ է Սփյուռքն ամրացնել”»: Եվ շինծու այդ ամենն արվում է Հայաստանում և Սփյուռքում լայն ճանաչման արժանացած, մեծապես հարգված ու սիրված անձնավորության վերաբերյալ: Անտեղյակ ընթերցողին ծանոթացնելու նպատակով փորձենք թեկուզ շատ համառոտակի ուրվագծել Լ.Ջեքիյանի գործունեությունը:

Նա եղել է Վեներիկյում հրատարակվող «Հայ ընտանիք» պարբերականի, «Բազմավեպ» հանդեսի խմբագիր /1980–1985/, միաժամանակ Մուրադ-Ռափայելյան վարժարանի տնօրեն: 1976 թ. Վեներիկի Կա Ֆոսկարի համալսարանում հայոց լեզվի և գրականության դասախոս է: Այդ հիմքի վրա Լ.Ջեքիյանը 1983 թ. ստեղծում է հայագիտության ամբիոն, որի անփոփոխ վարիչն է: Տիրապետելով մեռած և կենդանի լեզուների՝ նա բազմաբնույթ աղբյուրների օգտագործմամբ գիտական բեղուն գործունեություն է ծավալել: Նրա գրչին են պատկանում պատմաբանասիրական հարցերին նվիրված 13 մենագրություն և ավելի քան 160 հոդված: Հատուկ ուսումնասիրություններ է նվիրել ինքնությանը, Մեծ եղեռնին, Իտալիայի հայկական գաղութներին, հայ-իտալական կապերին և այլևայլ հարցերի: 1986 թ. Լ.Ջեքիյանը Վեներիկի համալսարանում կազմակերպում է հայոց լեզվի և հայ դպրության խտացյալ դասընթացներ: Ամեն տարի օգոստոս ամսին աշխարհասփյուռ գաղութներից Վեներիկ են ժամանում 50–60 ուսուցիչներ, տարբեր մասնագետներ, այդ թվում նաև օտարազգիներ՝ հայերեն սովորելու կամ հայերենի իմացությունը խորացնելու նպատակով: Այլևայլ երկրներից ժամանող

հայերը շփվում, փոխադարձ ծանոթանում են տարբեր համայնքների կյանքին: Մշտապես մասնագետ է հրավիրվում Հայաստանից, որը ծանոթացնում է հայրենիքի ընդհանուր իրավիճակին: Ունկնդիրները ոչ միայն ընդլայնում են լեզվական իրենց իմացությունները, այլ նաև հայեցի դաստիարակություն են ստանում և այդ ոգին տեղափոխում իրենց համայնքները: Օտարազգի հայագետների մեծագույն մասը /Վ.Կալցոլարի, Ջ.Տրայինա, Հ.Գուլց և շատ ուրիշներ/ հայերենին տիրապետել են՝ մասնակցելով այդ դասընթացներին: «Եթե այսօր հայագետ եմ, – գրում է Լ.Ջեքիյանի մասին Ժնևի համալսարանի հայագիտական ամբիոնի վարիչ Վալենտինա Կալցոլարին, – մեծ դեր մը ունեցաք Դուք, Ձեր անձնական ուսուցման շնորհիվ և ընդհանուր առմամբ Վենետիկի Ձեր կազմակերպած դասընթացներու շնորհիվ, ուր հասկացա, որ ես, ոչ հայ, կուզեի շարունակել իմ կյանքս միացնելով հայ աշխարհի հետ»: Ֆրանսիայի Ռուանի համալսարանի հայագետ Ջուստո Տրայինան գրում է. «Բոլոր հայագետները երախտագիտության պարտք ունեն Լևոն Ջեքիյանի նկատմամբ: Պետք է ողջունել բարձրաձայն և ուժգին նրա գիտական գործը, ինչպես նաև նրա ջանքերը Իտալիայում և աշխարհում հայ մշակույթի տարածման համար» /տե՛ս Լրաբեր հասարակական գիտությունների, 1908, 3՝ «Հայագիտության նվիրյալը» հոդվածը/: Հիրավի, պրոֆ. Լ.Ջեքիյանը հայ մշակույթի լավագույն քարոզիչն ու տարածողն է աշխարհի տարբեր երկրներում: Գրեթե առանց բացառության նա զեկուցումներով հանդես է եկել տարբեր երկրներում հրավիրված հայագիտական բոլոր գիտաժողովներում: Հայ ժողովրդի՝ դարերի խորքից եկող պատմամշակութային բյուրեղացած ավանդույթները նրա համար ոչ թե սիրո, այլ պաշտամունքի առարկա են:

* * *

Ա.Այվազյանի հետ կապված երկու հարց մամուլի միջոցով այնքան քմբկահարվեց, որ բուռն հետաքրքրություն առաջացեց անգամ հասարակայնության լայն շրջաններում: Առաջինը վերաբերում է 2003 թ. սեպտեմբերի 15-ից 20-ը Երևանում տեղի ունեցած «Հայագիտության արդի վիճակը և զարգացման հեռանկարները» միջազգային համաժողովին Ա.Այվազյանի մասնակցության հարցին: Նշելով, թե ՀՀ ԳԱԱ նախագահության և ակադեմիական ինստիտուտների որդեգրած քաղաքականությունը բացահայտվեց այդ գիտաժողովում, նա ավելացնում է. «Արևմտյան հայագետների պահանջով՝ հրավիրվել էին բոլոր հայագետները, և միայն մեկին՝ Ա.Այվազյանին թույլ չի տրվել մասնակցել դրա

աշխատանքներին» /էջ 28/: Ստույգ հավաստում ենք, որ Սփյուռքի հայագետները մասնակցություն չեն ունեցել համաժողովի կազմակերպմանը, ուստի չէին կարող որևէ միջամտություն ունենալ: Դրանից բացի՝ ամերիկյան հայագիտության գլխավոր դեմքերից Ռիչարդ Հովհաննիսյանը, ապակողմնորոշող տեղեկություն ստանալով, իր մտահոգությունն էր հայտնել համաժողովին Ա.Այվազյանի մասնակցությունն արգելելու առթիվ /էջ 86/:

Այդ խնդրի բազմաթիվ արծարծումները շուրջ 10 հոդվածով դրված են Ա.Այվազյանի՝ ինտերնետում տեղադրված վերոհիշյալ աշխատության մեջ, որոնց շարքում նաև տողերիս հեղինակի հարցազրույցը Հասմիկ Գուլակյանի հետ: Թղթակցի հարցումին տրվել է հետևյալ բացատրությունը. «—Ոչ ոք նրան ձայնից չի զրկել: Նա ներկայացրել էր գեկուցում ամերիկահայ պատմաբանների մասին, իսկ այդ հարցը մեզ մոտ վիճահարույց է: Իսկ քանի որ նպատակը սփյուռքի հետ համագործակցություն ստեղծելն է, և՛ այդ, և՛ ուղղագրության հարցը որոշեցինք քննարկման նյութ չդարձնել՝ դրանք է՛լ ավելի չսրելու և կրքեր չբորբոքելու նպատակով, մանավանդ որ նման ընդգրկում համաժողովում հնարավոր չէր դրանք լուծել: Մենք Այվազյանին աել ենք, որ այդ թեմաներով կիրավիրվեն նեղ մասնագիտական քննարկումներ: Նրան առաջարկել ենք այլ գեկուցում: Հրաժարվել է: Այվազյանի մասին իմ կարծիքը դրական է: Նա շնորհալի երիտասարդ է, բայց նրա մոտեցումը հարցերին միակողմանի է: Իսկ նրա գրքի մասին ժամանակին Կարեն Յուզբաշյանը գրել է» /էջ 92/:

Ե՛վ Սփյուռքից, և՛ Հայաստանից ուղղագրության մասին շատերն էին գեկուցման հայտեր ներկայացրել, բայց համանման բացատրություն ստանալով՝ բավարարվել և հանդես են եկել այլ թեմայով կամ առանց գեկուցման մասնակցել համաժողովի աշխատանքներին: Ա.Այվազյանը չցանկացավ հանդիպել համաժողովի կազմակերպիչների հետ, հրաժարվեց որևէ այլ գեկուցում կարդալուց: Նա բոյկոտեց համաժողովը, որպեսզի հնարավորություն ստանա հետագայում, իրողությունը շրջելով, խաղացնել այդ փաստը և ինքը հայտնվի հասարակայնության ուշադրության կենտրոնում:

Ե՛վ դա նրան հաջողվեց: Ուշադրություն գրավող նյութեր հրապարակելու սիրահար թերթերի միջոցով լայն տարածում գտավ համաժողովին մասնակցելուց նրան զրկելու շինծու վարկածը:

Ավելին, գործին միջամտեց անգամ ՀՀ նախագահին առընթեր մարդու իրավունքների հարցերի հանձնաժողովը: Նույն տարվա հոկտեմբերի 20-ին հանձնաժողովի նախագահ Հովհաննես Ասրյանը հատուկ գրությամբ դիմեց Բարխուդարյանին, որում արձանագրելով Ա.Այվազյանին գիտաժողովին մասնակցելու հնարավորությունից զրկելը՝ նշել էր, որ դա «ցավալիորեն բացասական անդրադարձ ունեցավ մեր երկրում հասարակական գիտությունների ասպարեզում գիտական ստեղծագործական ազատության վերաբերյալ պատկերացումների վրա»: Այս խնդրեց տեղեկացնել նրա ատենախոսության պաշտպանության մասին, քանի որ մտահոգություն կա նրա գիտական գործունեության հեռանկարների առթիվ /էջ 151/:

* * *

Ավելի ծավալուն և բուռն իրավիճակ ստեղծվեց Արմեն Այվազյանի դոկտորական ատենախոսության պաշտպանության և նրա հետագա արձարծումների ժամանակ: 2003 թ. դեկտեմբերի 9-ին ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտի մասնագիտական խորհրդի նիստում քննարկվեց Ա.Այվազյանի՝ պաշտպանության դրված դոկտորական ատենախոսությունը՝ «Հայոց եկեղեցին XVIII դարի հայ ազատագրական շարժման քառուղիներում» թեմայով: Ատենախոսության արժևորման հարցում գիտնականները կանգնեցին երկու հակառակ դիրքերում: Պատմության ինստիտուտի բաժնի (վարիչ ակադեմիկոս Հ.Բարթիկյան), առաջատար կազմակերպության՝ Երևանի պետական համալսարանի հայոց պատմության ամբիոնի (վարիչ պ.գ.դ. Բ.Հարությունյան) և պաշտոնական ընդդիմախոս պ.գ.դ.Վալտեր Դիլոյանի կարծիքները բացասական էին, երկու մյուս ընդդիմախոսների և մի խումբ գիտնականների կարծիքները՝ դրական: Հինգ ժամ տևած բուռն քննարկումից հետո ատենախոսության պաշտպանությունը ձախողվեց:

Բանավեճը գիտական հողի վրա շարունակելու փոխարեն այն տեղափոխվեց այլ հարթություն: Ատենախոսության ձախողումը դիտվեց քաղաքական պատվերի կատարում: Ամերիկյան հայագետները, հովանավորելով (այդ թվում ֆինանսապես) Հայաստանի պատմաբաններին, պատվեր էին տվել տապալել ատենախոսությունը: Դրանով վրեժ էին լուծում Այվազյանից ամերիկյան պատմագրությունը քննադատելու համար:

Մամուլում հոդվածների հեղեղով ինչպիսի մեղքեր ասես չբարդվեցին պատմագիտության մեջ որևէ պաշտոն զբաղեցնող անձնավորությունների վրա:

«Ամբարոյականությունը հայրենական հայագիտության մեջ», «Հատուկ պատվեր մասնագիտական խորհրդին», «Աննախադեպ պաշտպանության աննախադեպ ձախողումը», «Ի պաշտպանություն ճշմարիտ գիտության» և այլն և այլն /տես էջ 129–150/: Ատենախոսի պաշտպանությամբ ավելի շատ հանդես էին գալիս հրապարակախոսները, ժուռնալիստները: Անտարբեր չմնացին անգամ արվեստի ու գրականության մեր անվանի գործիչները: Նրանք չէին մասնակցել խորհրդի նիստին, բայց ապշեցուցիչ բնութագրումներ տվեցին: «Գիտխորհրդի նիստի “արարը”, – գրում էին նրանք, – հիշեցնում է անցյալ դարի 30-ականների խորհրդային ինկվիզիցիայի ժամանակները», այսինքն՝ 37 թվականը: Ապա շարունակում էին. «Ակամա մարդու մեջ սողոսկում է մի հարց՝ այս ու՞մ է վստահված մեր պատմագրությունը» /էջ 142/: «Նովոյե վրեմյա» թերթի հոդվածում իմ արտահայտած տարակուսանքին, թե այս ամենին ինչու է միջամտում մարդու իրավունքների հանձնաժողովը, պարոն Ասրյանը հատուկ գրություններով դիմեց թերթի խմբագրին, ՀՀ ԳԱԱ նախագահին և անգամ Ամենայն հայոց կաթողիկոսին /տես էջ 152–157/:

Տարբեր ձևերով անվանարկեցին պետհամալսարանի հայոց պատմության ամբիոնի վարիչ Բ.Հարությունյանին, պատմության ինստիտուտի տնօրեն Ա.Մելքոնյանին, գիտխորհրդի գիտական քարտուղար Կ.Խաչատրյանին և հատկապես մասնագիտական խորհրդի նախագահ Վ.Բարխուդարյանին: Այդ ամենի նորովի արժարժումները հարկ չկար ուշադրության արժանացնել, եթե արված չլիներ հատուկ միտումով: Դրանից բացի՝ անհրաժեշտ է, ի վերջո, մեկ անգամ պարզորոշ դարձնել Ա.Այվազյանի աշխատանքի մեթոդը:

Այն, որ պաշտպանության ձախողումը իբր կազմակերպված էր, և խորհրդի նիստը Բարխուդարյանը վարում էր միակողմանիորեն, իրականությանը ոչ մի առնչություն չունի: Պատահական չէ, որ երկար ուսումնասիրություններից հետո կարողացան բացահայտել սոսկ մեկ խախտում. ընդդիմախոսի և առաջատար կազմակերպության կարծիքները ներկայացվել է սահմանված կարգից մի քանի օր ուշացումով: Խորհրդի նիստը վարվել է անաչառ, ոչ թե ընդդեմ, այլ անգամ հօգուտ Ա.Այվազյանի: Ատենախոսությունը պաշտպանության ընդունելու ժամանակ խորհուրդ տրվեց վերնագրում ժամանակաշրջանը փոխել՝ դարձնելով XVIII դարի առաջին կես, կամ անփոփոխ թողնելով վերնագիրը՝ աշխատանքը լրացնել XVIII դարի երկրորդ կեսի նյութերով: Նա կտրականապես հրաժարվեց որևէ

փոփոխություն կատարելուց: Խորհրդի նախագահը կարող էր և պարտավոր էր աշխատանքը չդնել պաշտպանության, քանի որ հակասություն կար վերնագրի և բովանդակության միջև, բայց, խախտելով կարգը, ընդառաջեց Ա.Այվազյանի համառ պնդումներին: Խորհրդի նիստի ամփոփիչ ելույթում նախագահը, նշելով աշխատության վերնագրի և բովանդակության անհամապատասխանությունը, հարկ համարեց հավելել, որ հանձին Ա.Այվազյանի՝ մենք ունենք օժտված, լեզուների տիրապետող, լավ պատրաստված երիտասարդ, որն իր գիտելիքներով լիովին բավարարում է իր հայցած գիտական աստիճանի պահանջները: Գիտական խորհրդի անդամներին հորդորեց քվեարկել խղճի մտքը /էջ 146/: Դա ևս կանոնակարգի խախտում էր հոգուտ ատենախոսի: Գիտական աստիճան չնորհվում է միմիայն ներկայացրած աշխատության համար, ուստի նախագահն իրավունք չունեի խորհրդի անդամների ուշադրությունը հրավիրել այլ հանգամանքների վրա: Եվ վերջապես գիտական խորհրդի ղեկավարության բարյացակամ վերաբերմունքի վկայություն է ամիսներ անց պետհամալսարանում Ա.Այվազյանի պաշտպանության ժամանակ կատարված ահռելի խախտումներին չարձագանքելը:

* * *

Ա.Այվազյանը իր գործընկերներին՝ նրանց, ովքեր համամիտ չեն իր տեսակետներին, բնութագրելիս ոչ միայն չի հետևում գիտական էթիկայի տարրական կանոններին, միակողմանի է ներկայացնում երևույթները, այլև խեղաթյուրում է փաստերը: Դրանով անտեղյակ մտավորականների և ընթերցող լայն շրջանների մոտ կատարված իրողությունների, անձերի մասին ստեղծում է միանգամայն այլ պատկերացում:

Ընթերցողների ներողամտությունն են հայցում, որ Ա.Այվազյանի աշխատանքի մեթոդը բացահայտելու նպատակով, հարկադրված են արտահայտվել ինքս իմ մասին:

«Մի՞թե զավեշտական չէ, – գրում է Այվազյանը, – որ խորհրդային շրջանում «գաղափարական պարտադրանքի» և սահմանափակումների մասին այժմ ճամարտակում է պատմագիտության մեջ կոմունիստական քաղաքականությունը կուրորեն կենսագործողներից մեկը՝ արդի հայագիտության թիվ 1 «ղեկավար», ակադ. Վլ.Բարխուդարյանը» /էջ 18/: Մեկ ուրիշ առիթով նա գրում է. «Ինչպես ասվեց, Վլ.Բարխուդարյանի ձեռքբերում այսօր կենտրոնացվել են

հայագիտության հնարավոր գրեթե բոլոր հիմնական վարչական լծակները. նա ՀՀ ԳԱԱ փոխնախագահն է և գիտքարտուղարը, ԳԱԱ հասարակական գիտությունների բաժանմունքի վարիչն է, ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտում գործող՝ ԲՈՀ 004 մասնագիտական խորհրդի նախագահն է, պատմության ինստիտուտում բաժնի վարիչ է, պատմության դպրոցական դասագրքերի գլխավոր խմբագիր, 2004 թ. կեսերին ԳԱԱ նախագահությունում վերաստեղծված գիտական հրատարակությունների խորհրդի նախագահ, Մայր Աթոռ Ս.Էջմիածնում էլ Գերագույն հոգևոր խորհրդի անդամ է (այս վերջինը բացարձակ զավեշտ է՝ Վլ.Բարխուդարյանը խորհրդային շրջանում մոլի կոմերիտական-կոմունիստ էր, կատաղի աթեիստ») /էջ 26/: Նա այն տպավորությունն է ստեղծում, թե միաժամանակ եմ զբաղեցրել այդքան բազում պաշտոններ: Դրանք ԳԱԱ նախագահությունում 20 տարվա ընթացքում իմ զբաղեցրած պաշտոններն են տարբեր տարիների, որոնց մի մասն էլ եղել է հասարակական կարգով:

1990 թ. ընտրվել եմ ԳԱԱ ակադեմիկոս քարտուղար և այդ պարտականությունները կատարել մինչև 2004 թ.: Որոշ տարիներ այդ և փոխպրեզիդենտի պաշտոնները միավորվել են: 2004 թ. ընտրվել և կատարում եմ հայագիտության և հասարակական գիտությունների բաժանմունքի ակադեմիկոս քարտուղարի, համատեղության կարգով պատմության ինստիտուտի գաղթավայրերի և Սփյուռքի պատմության բաժնի վարիչի պարտականությունները:

Խորհրդային Միության փլուզումից հետո հայոց պատմության եղած դասագրքերով, հասկանալի պատճառով, անհնար էր դպրոցներում շարունակել դասավանդումը: Հրամայական պահանջ էր դարձել կարճ ժամկետում նոր դասագրքերի ստեղծումը: Շատ մասնագետներ հրաժարվեցին մտնել այդ ծանր բեռի տակ: Երիտասարդ մասնագետների հետ, մոմի լույսի տակ աշխատելով, կարողացանք 1992 թ. նորովի շարադրված դասագիրքը հասցնել դպրոցներին: Այն քննություն բռնեց: Արժանացավ համահայկական հիմնադրամի մրցանակի, մի քանի հրատարակություն ունեցավ և հիմք դարձավ հետագա դասագրքերի, ձեռնարկների համար: Ա.Այվազյանը անաչառ լինելու պարագայում դրվատանքի խոսք պետք է ասեր կատարված այդ աշխատանքի մասին և ոչ թե բացասական երանգով ներկայացներ իմ զբաղեցրած պաշտոնների շարքում:

Բարխուդարյանը, անշուշտ, եղել է կոմունիստ, բայց ոչ երբեք կոմունիստական քաղաքականությունը կուրորեն կենսագործող մոլի կոմունիստ, կատաղի աթեիստ:

Խորհրդային իշխանության, կոմունիստական կուսակցության պատմության հարցերով երբևէ չեմ զբաղվել և չեմ հեղինակել որևէ աշխատություն կամ հոդված: Մշտապես զբաղվել եմ հայկական գաղթաշխարհի պատմության և պատմագիտության հարցերով: Միայն մեկ անգամ՝ 1962 թ., ի պաշտոնե պարտադրվեց (աշխատում էի պատմության ինստիտուտի գիտական քարտուղար) արձագանքել ՍՄԿԿ XXII համագումարի որոշումներին: Գրեցի «Պատմության ինստիտուտի խնդիրները ՍՄԿԿ XXII համագումարի որոշումների լույսով» հոդվածը /տե՛ս ՀԳԱ «Տեղեկագիր», հասարակական գիտություններ, 1962 թ., հ. 6, էջ 3–14/:

Հոդվածում, անհատի պաշտամունքի դատապարտումը շահարկելով, քննադատել եմ թերությունները և առողջ դիտարկումներ կատարել: Հատուկ նշվել է, թե սխալ է 1905–1907 թթ. հայ-ադրբեջանական կոտորածները, XIX դ. վերջի և XX դ. սկզբի ազգային-ազատագրական շարժումները, 1918 թ. Սարդարապատի և Ղարաբաղի իսալի հերոսական ճակատամարտերը և այլ հիմնահարցեր ուսումնասիրության ոլորտից դուրս թողնելը: Շեշտվել է այն հանգամանքը, որ թեմայի հրատապությունը միայն դրա ժամանակակից լինելով չի բնորոշվում, և ոչ էլ պատմական գիտությունը կյանքին մոտեցնելն է ենթադրում զբաղվել միայն արդիական թեմաներով: «Մի շարք հետազոտություններում, օրինակ, հարցերն առաջ են քաշվում, – գրել եմ ես, – և մեկնաբանվում այնպիսի եղանակով, որ կամա թե ակամա դուրս է գալիս, թե բոլշևիկյան պարտիայի, բոլշևիզմի գաղափարներն իրենց առաջացման օրից համակել են ժողովրդական մասսաներին այն աստիճան, որ առաջին բուրժուա-դեմոկրատական ռևոլյուցիայի տարիներին աշխատավորական մասսաները գրեթե ամբողջությամբ համախմբված գնում էին այդ պարտիայի հետևից: Այդ նույն բանն արդեն առավել անառարկելի էր համարվում 1917 թ. փետրվարյան ռևոլյուցիայի ժամանակ» /նույն տեղում, էջ 10/:

Կարծում եմ՝ պարոն Ա.Այվազյանը, եթե բարեխղճություն ունենար երիտասարդ գիտաշխատողի կողմից պատմագիտության առաջ ծառացած հիմնախնդիրները խորապես ընկալելու և այդքան համարձակ հարցադրումներ

կատարելու համար, դրական խոսք պետք է ասեր և ոչ թե բնորոշեր որպես կուսակցության քաղաքականությունը կուրորեն կենսագործող մոլի կոմունիստի:

Խորհրդային իշխանության վերջին տարիներին, հիշատակելով Ռուսաստանի օրինակը, ցույց են տվել հայոց եկեղեցու հարցում մեր պատմագրության թերացումը. «Անհրաժեշտ է նկատի առնել, որ եկեղեցու պատմությունն ուսումնասիրելու ասպարեզում, – գրել են ես, – մենք նկատելիորեն հետ ենք մնում խորհրդային պատմության ձեռքբերումներից: Բավական է թեկուզ նշել, որ Ն.Նիկոլսկու «Ռուսական եկեղեցու պատմություն» ստվարածավալ աշխատությունը 1988 թ. ունեցավ չորրորդ հրատարակությունը /100 հազար տպաքանակով/, իսկ խորհրդահայ պատմագրությունը ցարդ չունի հայ եկեղեցուն նվիրված թեկուզև փոքրածավալ որևէ ուսումնասիրություն» /«Խորհրդային Հայաստան», 1989, հ. 171/:

Իմ ակտիվ մասնակցությամբ նախաձեռնվեց ստեղծել հայոց եկեղեցու ամբողջական պատմությունը: Բանիմաց հեղինակներ գտնելու հարցում սկսեցինք խորհրդակցել արտերկրի հայագետների հետ, սակայն անկախությունից հետո իրավիճակը փոխվեց, և տարբեր պատճառներով այդ խնդիրը մնաց անկատար: Պարոն Այվազյանին պետք է հայտնի լիներ, որ նման քայլեր կատարող անձնավորությունը չէր կարող «կատաղի աթեիստ» լինել:

Բերված օրինակներից պարզորոշ երևում է Ա.Այվազյանի աշխատանքի մեթոդը: Նա համարձակ դատողություններ է անում երևույթների մասին, որոնց տեղյակ չէ: Առանց փաստեր ունենալու բնութագրում, մեղադրանքներ է ուղղում մարդկանց: Եվ իր անհիմն մոտեցումները մամուլի միջոցով տարածում, հասարակայնության լայն շերտերի սեփականությունն է դարձնում: Գիտական հարցերը մամուլի միջոցով լուծելը լուրջ և ազնիվ ուղի չէ:

* * *

Ամերիկյան հայագետների հետ կապված ամբողջ շարժումը սկսվեց Ա.Այվազյանի վերոհիշյալ՝ «Հայաստանի պատմության լուսաբանումը ամերիկյան պատմագրության մեջ (քննական տեսություն)» գրքի (այսուհետև՝ Քննական տեսություն) հրապարակ գալուց հետո: Աշխատությունը Երևանի պետական համալսարանի պատմության ֆակուլտետի գիտական խորհրդում հրատարակության երաշխավորելու ժամանակ Ա.Այվազյանի հաղորդումից այն տպավորությունն ստացվեց, թե դրանում խոսվում է ամերիկյան պատմաբանների միայն սխալների,

թերությունների մասին: Նրանց աշխատությունները չեն արժևորվում իրենց ամբողջության մեջ: Նշելով Ա.Այվազյանի կողմից միակողմանի մոտեցման իմ տպավորությունը՝ առաջարկեցի աշխատության ձեռագիրը քննարկել ֆակուլտետի և ԳԱԱ պատմության ինստիտուտի գիտական խորհուրդների համատեղ նիստում և դրանից հետո միայն որոշել հրատարակության հարցը: Այդ առաջարկը մերժվեց: Ցավոք, ծանոթանալով հրատարակված մենագրությանը՝ համոզվեցի, որ անտեղի չեն եղել իմ կասկածները: Համոզվեցի նաև, որ Ա.Այվազյանը մեծածավալ աշխատանք է կատարել, հիմնավոր ուսումնասիրել ամերիկյան պատմաբանների գործերը, օգտագործել վիթխարի քանակությամբ տարբեր լեզուներով գրականություն, սկզբնաղբյուրներ: Աղբյուրների մանրախույզ վերլուծմամբ հմտորեն բացահայտել ամերիկյան մասնագետների տեսակետների անհիմն ու սխալ լինելը հայ ժողովրդի պատմության մի շարք առանցքային հարցերում:

Ա.Այվազյանի միակողմանի մոտեցման մասին պատկերացում կազմելու համար հիշատակենք միայն մեկ օրինակ: Նրա աշխատություններում մեծ տեղ է հատկացված Ռոբերտ Թոմսոնի քննադատությանը: Թեպետև, գույները խտացնելով, արդարացի մերժում է Ռ.Թոմսոնի տեսակետը Մովսես Խորենացուն VIII–IX դդ. հեղինակ համարելու մասին, այն, որ նա անվստահելի է համարում պատմահոր վկայակոչած տվյալները և այլն: Եվ իր բոլոր դիտողություններն ընդհանրացնում է հետևյալ կերպ. «Թոմսոնը զբաղվել է ո՛չ թե անաչառ գիտական հետազոտությամբ, այլ կատարել է քաղաքական պատվեր» /Քննական տեսություն, էջ 134/: Դժվար չէ հասկանալ, թե ընթերցողը, Ա.Այվազյանի աշխատությանը ծանոթանալով, ինչպիսի կարծիք կկազմի Թոմսոնի մասին: Նա ակնարկ անգամ չի անում, թե հենց միայն V դ. հեղինակների (Մ.Խորենացի, Եղիշե, Ագաթանգեղոս, Դավիթ Անհաղթ) կոթողային երկերի անգլերեն թարգմանությամբ ինչպիսի մեծ ծառայություն է մատուցում հայոց մշակույթին՝ ամբողջ աշխարհին հայտնի դարձնելով միջնադարի արշալույսին հայ ժողովրդի գիտամշակութային վիթխարի նվաճումները: Մի դարաշրջանում, երբ անցյալ էր դարձել հունահռոմեական անտիկ քաղաքակրթությունը և տակավին չէին ձևավորվել եվրոպական ժողովուրդներն ու պետությունները: Ա.Այվազյանը լրջորեն մտորելու փոխարեն իր զարմանքն է արտահայտում, որ Մովսես Խորենացու մասին ամենից ծանրակշիռ աշխատությունների հեղինակ ակադեմիկոս Գագիկ Սարգսյանը, հայագետներ

Լ.Տեր-Պետրոսյանը, Պ.Մուրադյանը դրական են արտահայտվում Ռ.Թոմսոնի մասին:

Ցավոք, Ա.Այվազյանը համանման մոտեցում է դրսևորում նաև ավագ սերնդի հայ անվանի հայագետների նկատմամբ: Շատ հեշտությամբ, ինչպես ասում են, ոտքի վրա մերժում, սխալ է համարում ակադեմիկոսներ Մ.Աբեղյանի և Ս.Մալխասյանի կողմից Փավստոսի երկի մեջ բնագրական ճշգրտումներ կատարելը /տե՛ս Քննական տեսություն, էջ 177/: Առավել խիստ ու անողոր է ակադեմիկոս Հ.Մանանդյանի նկատմամբ: Չորրորդ դարի դեպքերի մասին Ա.Այվազյանը գրում է. «Այսպիսով, հայոց հաղթանակների հնարավորությունը ժխտող Մանանդյանի վերոհիշյալ դատողությունները ոչ թե պատմական տեղեկության քննադատական վերլուծություն են, այլ արժեքավոր, թեև տխուր, ինֆորմացիա՝ ցեղասպանության ականատես Մանանդյան անհատի ծանր վնասված հոգեկանի մասին» /Քննական տեսություն, էջ 185/:

Հայտնի է, որ Հ.Մանանդյանը ոչ միայն ականատես, այլ անձամբ ոչ մի առնչություն չի ունեցել Մեծ եղեռնին: Նա ծնվել է Ախալցխայում, ուսանել Ռուսաստանում, արտասահմանում, աշխատել Հայաստանում, իսկ եղեռնի տարիներին մանկավարժական աշխատանք էր կատարում Բաքվում:

Ահա թե ինչպես է ներկայացնում համաշխարհային ճանաչման արժանացած մեծանուն գիտնականին սկսնակ գիտաշխատողը, և այն էլ առանց որևէ փաստ ու հիմք ունենալու:

Ինչպես վերը նշեցի, ՀՀ ԳԱԱ բաժանմունքի կատարած քայլով կարելի էր բավարարվել, հարցը փակված համարել, սակայն, բաժանմունքի որոշմանը իրազեկ դառնալով, Ա.Այվազյանը անհապաղ շրջանառության մեջ դրեց վերոբերյալ 2005 թ. տպագրած ծավալուն հավաքածուն: Չբավարարվելով այդքանով՝ ուղղակի կամ անուղղակի խթանում, լիցքավորում է հայրենասիրական դրոշով հանդես եկող ընկերություններին, անհատներին և տարբեր լեզուներով ինտերնետը ողողում զանազան անստույգ նյութերով և մեծապես վնասում Սփյուռքի հետ մեր համագործակցությանը:

Որքանով էլ ամերիկյան պատմաբանների ուսումնասիրություններում տեղ գտած սխալները նպաստավոր լինեն մեր հակառակորդների համար, չեն կարող համեմատվել այն խեղաթյուրումների և վնասների հետ, որ կատարում է թուրքա-

կան պատմագրությունը: Գիտության համար շահավետ կլինեն, եթե պարոն Ա.Այվազյանը հանգիստ թողներ հայրենակիցներին և իր կարողությունների ամբողջ ուժով ուղղակի անցներ թուրքական պատմագրության անօրինակ գեղձարությունների մերկացմանը:

Հայագիտության դաշտից հեռացող մեր տարեց սերունդը առաջվա հուսահատական մտահոգություններից հետո այժմ լավատեսորեն է նայում հասարակական գիտություններում, այդ թվում և հայագիտության մեջ, կյանքի բոլոր ասպարեզներում հեղաշրջում առաջացնող ժամանակակից տեխնիկային, օտար լեզուներին տիրապետող նոր սերնդի գործունեությանը: Սերունդ, որը նոր աստիճանի կբարձրացնի հայագիտությունը:

Արմեն Այվազյանը իր պատրաստվածությամբ, երևույթները վերլուծելու և ընդհանրացնելու անուրանալի կարողությամբ օժտված սերնդակիցների մեջ, անտարակույս, կլինի առաջին շարքերում, եթե կարողանա վերակառուցվել, փոխել գիտական գործունեության իր մեթոդը:

Այս հարցին այլևս չեմ անդրադառնալու:

Վ.Բարխուդարյան

ՀՀ ԳԱԱ հայագիտության և հասարակական գիտությունների
բաժանմունքի ակադեմիկոս քարտուղար